

Nova evidència del felús amb cap de guerrer (segle II H/VIII dC)

ANNA M. BALAGUER

PRELIMINARS

Els darrers mesos hem accedit a algunes informacions sobre la procedència d'algunes monedes, les quals eren curiosament anotades en documentació que acompanyava una antiga col·lecció formada entre els anys trenta i seixanta. De les diverses peces per a les quals constava el lloc de la seva troballa, ens cridà l'atenció la d'un felús àrab amb figuració humana, que aparegué ves el 1950 en camps de conreu de la província de Tarragona. Aquesta breu, però interessant notícia ens ha portat no sols a recopilar i donar a conèixer tota la informació que hem anat aplegant durant bastants anys sobre aquest tipus monetari, sinó a plantejar el seu estudi en el context dels amonedaments musulmans dels primers temps de la islamització en el qual es situa.

DESCRIPCIÓ DEL TIPUS

Anvers: Cap de guerrer amb barba i mirant a la dreta: porta casc arrodonit amb una mica de visera, tot dintre d'una doble orla lineal i al voltant la llegenda religiosa محمد رسول الله *Mahoma és l'enviat de Déu.*

Revers: Inscripció àrab en tres línies:
لا اله الا الله وحده لا شريك له *No hi ha déu sinó Déu, només Ell, no hi ha company per a Ell. Tot envoltat per una gràfila en forma de làurea.*

Referència: Walker, Th. 12; Rodríguez Lorente i H. Ibrahim, *Láminas fotográficas*, 4; Frochoso, XIV-a(*)

UN CAS NO TAN INSÒLIT

Es tracta d'un felús certament curiós i del que fins ara se n'ha dit ben poca cosa. Walker ja conegué aquest tipus i en donà una descripció completa mercès a un exemplar de la col·lecció P. Thorburn. Walker afegia la informació una mica confosa, però malgrat tot valuosa, que la moneda arribà a la Gran Bretanya juntament amb monedes antigues procedents de la península Ibèrica¹.

La singularitat d'aquest tipus es deu a la figuració humana, un bust de guerrer amb casc, que hi ha a l'anvers. Alguns autors no han dubtat a qualificar el fet «de caso insólito de la numismática hispano-musulmana»². De fet el cas és menys insòlit si observem el context històric i geopolític en el qual degué produir-se l'emissió d'aquest tipus que cal situar en temps propers a la conquesta d'Hispania pels musulmans. Recordem que en aquest període els territoris del Nord d'Àfrica, ja a mans dels musulmans, i els d'al-Àndalus o Hispania, que acaben d'incorporar, formen part d'una mateixa província que depèn del califat d'Orient³ i que dintre d'aquest espai geopolític hi trobem altres tipus monetaris amb figuracions humanes.

Sembla que juntament amb l'exèrcit musulmà en campanya expansiva vers el Magrib més occidental i després vers Hispania s'hi desplaçava també una seca ambulant; així ja ho férem observar en el nostre primer treball sobre les emissions transicionals musulmanes d'Hispania⁴. Hom ha assenyalat després que mentre duren les operacions militars de Musa a Hispania cessen les emissions d'or al Nord d'Àfrica i que reprenen quan hi retorna⁵. Això no fa altra cosa que arrodonir la hipòtesi que nosaltres havíem formulat, segons la qual la funció de la seca que acompanyava l'exèrcit era la de reconvertir en moneda els metalls preciosos aconseguits com a botí, per tal de facilitar el seu repartiment entre els participants a la Guerra Santa i reservar-ne una cinquena part pel califa tal com prescriu l'Is-

* J. WALKER. *A Catalogue of the Arab-Byzantine and post reform Umayyad coins*, Londres, 1956. J. J. RODRÍGUEZ LLORENTE; T. IBRAHIM. *Láminas inéditas de D. Antonio Delgado*, Madrid, 1985. R. FROCHOSO SÁNCHEZ, «Los feluses del período de los gobernadores omeyas de al-Andalus», *Numisma*, núm. 237, 1996, p. 259-290.

1. J. WALKER, citat a la nota anterior, p. 222.

2. R. FROCHOSO, article citat a la nota que encapçala aquest article, p. 270.

3. H. DJAIT. «La wilaya d'Ifrîqiya au II/VIII e siècle: étude institutionnelle» *Studia Islamica*, 1967-1968, p. 79-107 i p. 80-107. Ibídem, «Note sur le statut de la province d'al-Andalus de la conquête à l'instauration de l'émirat omayyade 93-138/711-756» *Cahiers de la Tunisie*, 1968, p. 7-11. Ibídem «L'Afrique arabe au VIIIe siècle (86-184/705-800)», *Annales Economie Société Civilisation*, 1973, p. 601-621.

4. A. M. BALAGUER. *Las emisiones transicionales árabe-musulmanas de Hispania*, Barcelona, 1976, p. 92-93.

5. M. L. BATES. «The coinage of Spain under the Umayyad Caliphs of the East, 711-750», *Actas del III Jarique de Numismática Hispano-Árabe*, Madrid, 1990, p. 276-277.

lam⁶. Ara bé, tot això que comprovem amb la moneda d'or, que porta data i país d'emissió, és només una mostra de fins a quin punt els afers polítics i administratius d'Ifrigiya i d'al-Àndalus es troben imbricats en aquesta època.

Ara bé, quan traslladem la nostra mira a les monedes d'aram —que gairebé mai no porten data ni lloc d'emissió— ens trobem que és molt difícil escatir quines foren produïdes a al-Àndalus i quines foren produïdes al Nord d'Àfrica. Sembla clar, doncs, que l'estudi d'aquestes emissions d'aram andalusines o nord-africanes, difícil serà escatir-ho, ha d'ésser emprès com un tot indestriable, almenys en un principi.

El que sembla certament insòlit és ignorar o voler ignorar tot això, qualificar d'«hispano musulmán» el felús del guerrer sense d'altre justificació⁶, i donar el tema per solucionat.

L'aparició de figures humanes a la numismàtica musulmana dels primers temps, tot i ésser força extraordinària, no és certament insòlita. N'hi ha de les zones orientals de l'Imperi islàmic, però ens centrarem en els de les províncies occidentals. Al Nord d'Àfrica tenim unes emissions amb figures humanes que poden considerar-se anteriors a la conquesta d'Hispania. Es tracta dels tipus següents:

—Un bust de front a l'anvers. Porten inscrit l'any 80 H i són al nom del governador al-Numar (Walker, 164, 165, 166, 167, C.6 i ANS 12 p. 61-62).

—Dos busts imperials amb nom de seca, Trípoli, i a nom del governador Musa b. Nusair (Walker, 159, 160, P. 24-26, ANS 11, p. 59-60).

—Cap imperial de front amb el nom de seca, Tanja (Walker, P. 28, P. 29, p. 62-63).

—Hi ha també monedes sense seca similars als tipus anteriorment consignats per Trípoli i per Tanja (Walker, 161-163, P. 27, Cod. 1, p. 60-61 i P. 30, p. 63).

ALTRES MONEDES MUSULMANES DE COURE FIGURATIVES

D'aquesta època es coneixen encara molts d'altres coures figuratius. Alguns han pogut ésser atribuïts a l'Orient proper gràcies a les troballes, com és ara el que porta un ocell, el que du un canelobre de set braços, etc.⁷. Altres podran ésser clarament atribuïts a la zona del Magrib o d'al-Àndalus també gràcies a les troballes i altres restaran encara indeterminats.

Els darrers anys ha aparegut una bona quantitat de coures epigràfics i figuratius, aquests darrers en proporció força més reduïda, ja que el seu període d'emissió fou més breu i ha de situar-se en els primers temps de la islamització. La major part d'aquesta evidència prové de l'actual Andalusia, on s'ha trobat tanta moneda

6. R. FROCHOSO, p. 270.

7. J. J. WALKER, 590, 592; 605, Pl. xxiii.

antiga i islàmica en els darrers vint-i-cinc anys. És evident que una observació atenta dels materials que han anat sortint pot ajudar a determinar l'atribució d'alguns tipus sense seca, o altres dades identificadores, a la zona del Nord d'Àfrica o d'Hispania de la mateixa manera que les troballes han ajudat a l'atribució d'alguns tipus a l'Orient Pròxim o Mitjà⁸. Aquest camí serà prou vàlid per anar situant i per anar confirmant que determinats tipus foren emesos a Ifrigiya o a al-Àndalus, però difícilment podrem determinar amb seguretat plena a quin d'aquests dos llocs s'emeteren.

És clar que les dades disponibles de l'evidència de les troballes ens portaria a pensar en al-Àndalus com a lloc d'emissió, però aquesta dada no és suficient. Només podríem considerar que és plenament fiable si s'hagués realitzat una tasca de recerca de materials als actuals països del Magrib i en coneguéssim els resultats, tot de manera semblant al que s'ha fet i coneixem per Andalusia en aquests darrers anys. Aleshores podríem fer-ne la comparança i treure unes conclusions des d'un mètode mínimament rigorós científicament parlant.

ELS COURES FIGURATIUS I LES TROBALLES

Anem ara a veure què ens diuen les troballes en el cas concret de la moneda del guerrer amb casc i en el d'altres coures figuratius atribuïbles al Magrib o al-Àndalus.

Durant les dues darreres dècades han anat apareixent prou quantitat de monedes de coure amb el cap de guerrer com per confirmar que es tracta d'una emissió feta al Nord d'Àfrica o a Hispania. Frochoso inventaria unes vint peces i nosaltres n'hem vist unes sis més. Tot aquest material ha anat apareixent en els darrers anys en el mon numismàtic procedent, generalment, d'Andalusia⁹.

Les troballes han confirmat, també, l'origen andalusí o magribí dels coures amb estrella de cinc puntes (Walker, P. 116), del qual n'han aparegut quantitats molt importants, també dels que porten una espiga o bé una palma i les seves diverses variants (Walker, 703). Així ho mostra el treball de Frochoso¹⁰ que és una bona consonància amb l'estadística del nostre aplec de dades.

Aquestes descobertes, en canvi, no han donat exemplars del tipus del peix, atribuït a la zona de l'Estret de Gibraltar. Observem que tots els exemplars amb

8. La mateixa obra de J. WALKER ens forneix exemples en aquest sentit.

9. Entre els coures musulmans d'aquesta època apareguts a la zona de l'actual País Valencià no hi ha evidència del tipus del guerrer amb casc. C. DOMENECH BELDA. «Circulación monetaria de época emiral en el País Valenciano: el problema de las primeras emisiones en Cobre», *Actas del IX Congreso Nacional de Numismática*, Elx, 1994, p. 281-302.

10. R. FROCHOSO, p. 259-289. Cal lamentar que només il·lustri dos exemplars, la qual cosa resta utilitat i rigor a un treball meritori.

peix inventariats per Frochoso provenen de col·leccions antigues o bé estrangeres (Museu Arqueològic Nacional, Codera, Walker, etc.). Per la nostra banda hem de dir que tampoc no registrem l'aparició d'aquest tipus en la informació pacientment recollida durant aquests vint anys. Cal assenyalar, però, que es distingeixen dos tipus de monedes amb peix:

1. El que porta un peix envoltat per una llegenda en disposició quadrangular (Walker, 686) (Vegeu-lo il·lustrat a la nostra làmina).

2. El que presenta un peix amb una estrella entre petits creixents a dalt i un altre a baix (Walker, 674-675) (Vegeu-lo il·lustrat a la nostra làmina).

Pel que fa al primer tipus, Walker ja assenyala que pot haver estat fabricat a Síria. Aduïa similituds tipològiques i de disposició de lectures amb peces datades fabricades a Damasc i, també, l'evidència de troballes de monedes d'aquest tipus a l'Orient Mitjà¹¹.

Respecte l'altre tipus de monedes amb un peix no disposem de dades que ens aproximïn tan bé al seu origen. Walker per intentar justificar la hipòtesi de Lavoix, que plantejà que podia tractar-se d'un tipus inspirat en models de la numismàtica antiga de la zona de l'estret de Gibraltar, només pot aportar l'opinió d'un expert en fauna marina que, tot observant l'esquemàtica i tosca representació que apareix en les monedes, creu que pot tractar-se d'una espècie de peix espasa que es dona en aquella àrea. No cal insistir en la feblesa d'aquesta argumentació¹².

Per tant, davant de la manca de troballes del tipus del peix entre les nombroses descobertes efectuades en els darrers anys a Andalusia i al Sud-est de la Península en els darrers anys, hem de pensar que no és probable que aquestes peces fossin emeses al Nord d'Àfrica o bé a Hispània¹³. El fet que n'hi hagi algunes, molt poques, en museus o bé en col·leccions antigues formades a l'Estat espanyol no és prou significatiu. En no ésser trobades amb relativa freqüència, no podem descartar que es tracti de numerari portat pels exèrcits en el temps de la conquesta, fet del qual en tenim altres exemples. Recordem el coure amb un ocell, una moneda oriental àrab de transició, trobat a Banyoles; també els coures orientals de les seques d'al-Ramla i de Balk (Walker, 855 i 778) trobats a Balaguer¹⁴.

Les troballes fetes a Andalusia o en altres indrets de la península ibèrica guarden també el més rigorós silenci sobre un altre tipus figuratiu, el que porta un genet o bé un cavall (Walker, 587, 588, 674, il·lustrat a la nostra làmina), malgrat que el seu tipus sembla inspirar-se —com en el cas dels peixos, en el del guerrer amb casc, i en el de les espigues— en alguns tipus monetaris antics de la zona.

11. J. WALKER, p. 217, nota 686.

12. J. WALKER, p. 675, nota 675.

13. Ens basem en el nostre propi recull de dades, encara inèdit i en els publicats per R. Frochoso i per C. Domenech Belda als quals ens hem referit en notes anteriors.

14. A. M. BALAGUER. «Troballes i circulació monetària: Corpus de les Troballes de moneda àrab a Catalunya (s. VIII-XIII)», *Acta Numismàtica*, 20, 1990, A 3 i A 4, p. 97-98.

ELS COURES FIGURATIUS, ASPECTES TIPOLÒGICS

Anem ara a parlar més concretament dels aspectes tipològics d'aquestes peces i en especial de la que porta el bust d'un guerrer amb casc.

Si la freqüència relativa de les troballes de coures amb un bust de guerrer amb casc ens assenyala que ha de tractar-se d'un tipus de la zona andalusa o nord africana, la presència d'una figura ens indica que la seva emissió es primerenca, segurament anterior a l'adopció dels tipus epigràfics en la moneda d'or o de plata, un fet que podem situar entorn dels anys 100-102 H/718-726 dC, en aquestes províncies occidentals del califat de Damasc i que tenen el seu corollari pel que fa a la moneda de coure en unes emissions datades a partir del 108-113 H/726-731 dC.

D'altra banda, observem que una figura similar de bust d'un guerrer amb un casc de forma aplanada el trobem en tipus monetaris de l'edat antiga de la zona del Sud de la península, com és ara els que tenim per les seques d'Abdera, Carmo, Caura, Iliberri, Lastigui, Oba, Sexi (en el semis), Sisipo, Turrirregina, Ursone, Ventipo i potser encara alguna altra¹⁵.

CONCLUSIONS

No es infreqüent veure com de les troballes se'n volen derivar conclusions abusives. Massa sovint es perden de vista els molts factors atzarosos, en el passat i en el present, que envolten el mateix fet de la pèrdua i el de la troballa¹⁶. Cal disposar d'un nombre suficient de dades per assegurar que partim d'un mostreig mínimament fiable de troballes concordants. No caurem, per tant en l'error de voler treure excessives conseqüències de la troballa a la zona de Tarragona de la moneda del guerrer amb casc que hem presentat, ni de la mitja dotzena llarga d'exemplars del mateix tipus que tenim inventariats com a procedents del sud de la península. N'hi ha prou per ara amb donar a conèixer aquestes dades i aquests criteris, que altrament es perdrien. Així podrà servir-se'n qui emprengui l'estudi seriós i aprofundit que els coures primerencs musulmans mereixen i que ara per ara és per fer, malgrat algunes incursions força superficials i no sempre afortunades.

No voldríem, però acabar aquestes pàgines sense tractar l'aspecte de la circulació dels coures musulmans d'aquesta època.

Alguns autors han suposat la pervivència en circulació de coures romans ba-

15. L. VILLARONGA, *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid, 1994.

16. La bibliografia publicada en els darrers anys ens ofereix malauradament massa exemples en aquest sentit, com un de força recent que basant-se en trenta-vuit peces identificades —que abracen des de el c. 150-196 H al 558 H— es pretén emetre una visió de l'abast i de la significació de l'àmplia complexitat del fenomen monetari en l'àmbit de l'illa d'Eivissa.

sant-se en alguna troballa d'època àrab o bé en l'aparició d'alguna moneda baix imperial en nivells arqueològics posteriors¹⁷. La pervivència del numerari baix imperial romà és avui una hipòtesi sense crèdit, que ja no comparteix cap autoritat reconeguda en la matèria¹⁸. Com exposa Crusafont, de manera prou clara i explicativa, cal observar amb cautela l'associació ocasional de coures àrabs amb coures tardoromans, ja que en els casos que no es tracta de barreges actuals, és la reconversió de peces obsoletes trobades per atzar al seu dia el que pot explicar els casos de presència de moneda romana, sense que això signifiqui la supervivència permanent d'un circulat des de l'època romana¹⁹. De la mateixa manera que tampoc no significa una supervivència del tipus púnics o ibèrics el fet que les estampes d'alguns dels seus tipus semblin haver servit de model d'inspiració per alguns dels tipus figuratius dels amonedaments àrabs primerencs.

Avui l'existència d'un felús àrab, atribuïble als primers temps de la islamització i encunyat damunt d'un coure baix imperial romà no fa altra cosa que corroborar la tesi de la no-supervivència del numerari tardoromà, sostinguda per Crusafont i per molts altres autors, ja que en cas que aflorés mitjançant alguna descoberta ocasional, hom tenia cura de reconvertir el seu contingut en moneda àrab de curs. El pes de les peces no havia d'ésser cap obstacle en aquest sentit ja que es movien en una gamma similar i la tolerància de pesos per la moneda àrab de coure era prou àmplia. Ens referim al felús de tipus epigràfic (Walker, 684 a, similar), però encunyat damunt d'un coure de Maximià. És visible part del bust i part de la llegenda de l'anvers de la moneda romana, mentre que del revers només es distingeix una làurea²⁰.

En fer l'inventari, pel catàleg que clou aquest estudi, dels deu exemplars d'aquest tipus dels que disposem d'il·lustració, hem procedit a realitzar la identificació dels seus encunys d'anvers i revers. El resultat és que no hem trobat cap repetició d'encunys, la qual cosa fa pensar en volums d'emissió relativament importants. Evidentment el nombre de peces disponible no fa possible encara cap càlcul estadístic.

Pel que fa al recull de pesos, observem una notable dispersió, la qual cosa fa

17. Per exemple, J. M. NAVASCUÉS. «Estudios de numismática musulmana occidental», *Numario Hispánico*, VII, 1958, p. 54.

18. La moderna escola europea d'historiadors de la moneda, ja a partir dels treballs de Le Gentilhome, Wroth i després de P. Grierson, C. Morrisson i d'altres ha mostrat com la moneda baix imperial romana s'exhaureix; altrament no s'explica l'eclosió entre els segles v-vi del petit numerari bàrbar: ostrogot, vàndal, visigot, etc. Certament uns amonedaments cada dia millor coneguts i que en moltes zones, juntament amb les bizantines, omplen aquest espai. Malgrat el temps transcorregut, el treball de base continua essent el de LE GENTILHOME. «Le monnayage et la circulation monétaire dans les royaumes barbares en Occident s. v-vii», *Reveu Numismatique*, 1943-1945. També P. GRIERSON. *Dark Ages Numismatics*, Londres, 1979 i M. CRUSAFONT I SABATER, *El sistema monetario visigodo: cobre y oro*, Barcelona, 1994.

19. M. CRUSAFONT I SABATER. «¿Un numerario visigodo de cobre?», *Gaceta Numismática*, núm. 74-75, 1984, p. 132.

20. La peça fou publicada per R. FROCHOSO, amb la referència II-F i com a procedent de la col·lecció Tonegawa, p. 263 i 285.

pensar que circulaven a la peça i que no hi havia massa preocupació per ajustar-se amb precisió a un pes. Observant el conjunt de pesos disponible, és a dir els del nostre recull i els del de Frochoso, veiem que oscil·len entre 1 gram i els 2,44 grams.

CATÀLEG

Catalogarem a continuació tota l'evidència d'aquest tipus, publicada o inèdita, que coneixem i que és disponible amb la seva il·lustració. És cert que hom n'ha publicat repertoris, potser encara més llargs, però en no anar acompanyats ni d'una descripció completa, ni de cap fotografia resulten de poca utilitat de cara a futures investigacions sobre el tema.

Felús. AE

Anvers: Cap de guerrer amb barba i mirant a la dreta. Porta un casc arrodonit amb una mica de visera, tot dintre d'una doble orla lineal. Al voltant la llegenda religiosa: محمد رسول الله

Revers: Inscripció de la professió de fe musulmana en tres línies:

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له

Al voltant una gràfila en forma de làurea.

Referències: Walker, Th. 12; Rodríguez Lorente i T. Hibràhim, *Làminas*, 4; Frochoso, XIV-a. Vegeu nota *.

INVENTARI

Núm.	Encuny	Pes	Ø	Localització	Observacions
1.	a/A;r/A	1,20	14	Arxiu fotogràfic	Procedent del Sud
2.	a/B;r/B	1,30	14	Arxiu fotogràfic	Procedent del Sud
3.	a/C;r/C	2,10	14,2	Arxiu fotogràfic	Procedent de la província de Tarragona
4.	a/D;r/D	1,87		Col·lecció P. Thorhurn	Walker Th. 12. El mateix exemplar.

Coures amb cap de guerrer

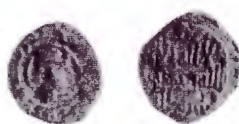
1

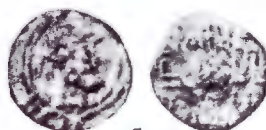
2

3

4

5

6

7

8

9

10

Altres coures figuratius possiblement orientals

(W. 686)

(W. 674)

(W. 587)

5.	a/E;r/S	2,44	16	R. Lorente-Ibrahim	El mateix exemplar
6.	a/F;r/F	1,5	12,5	Arxiu fotogràfic	Procedent del Sud
7.	a/G;r/G	1,10	11	Arxiu fotogràfic	Procedent del Sud
8.	a/H;r/H	?	12	Arxiu fotogràfic	<i>Gaceta Numismàtica</i> núm. 128, p. 55. El mateix exemplar
9.	a/I;r/I	?	13	Col·lecció Tonegawa	Frochoso, XIV
10.	a/J;r/J	2,1	14	Col·lecció particular	Frochoso, XIV, VAR
